

УДК 374.7-053.9

О.В. Тополь

ОСВІТА ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ: ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ

Чернігівський національний технологічний університет

Анотація. У статті зазначена роль освіти в літньому віці у індивідуальному та суспільному розвитку. Проаналізовані теоретико-методологічні засади освіти літніх людей; ідея навчання протягом життя подана в історико-педагогічному дискурсі.

Ключові слова: Інтернет-комунікація, політичний іслам, соціальні мережі.

Вступ

Прогресуюче старіння сучасного українського суспільства приводить до розбалансування всієї соціально-економічної системи. Скорочення частки працюючих, що спричинює зменшення надходжень до соціальної сфери у вигляді податків, збільшення чисельності пенсіонерів, які є споживачами послуг державного соціального забезпечення (пенсії, медичне обслуговування), кидає суспільству виклик щодо вжиття невідкладних заходів зі збереження трудового потенціалу. З іншого боку, процес індивідуального старіння впливає на спосіб життя, ціннісну, мотиваційну, когнітивну сферу літньої людини.

Освіта виступає соціокультурним механізмом, здатним стабілізувати та стимулювати подальший розвиток індивідууму і суспільства. Вона формує у літньої людини як суб'єкта соціально-культурного процесу специфічний світоглядний підхід до свого нового стану і зміни стилю життя, побудови власної перспективи життя у горизонті зниження професійної активності та зміни роду занять.

У той же час освіта літніх людей є світоглядним підґрунтям ідеології гуманізації суспільних відносин, толерантності, екологічної й соматичної безпеки та збереження інших віталістичних засад родового життя, що сприяє створенню ефективної соціальної політики щодо людей похилого віку в Україні, розбудови громадянського суспільства, налагодження у його просторі ефективної соціальної комунікації, за якої старше покоління забезпечує передачу молодшому власного соціального досвіду, національно-культурних та патріотичних цінностей, етичних норм і міжнародних контактів.

Аналіз досліджень і публікацій

Організація професійної освіти (перепідготовки, перекваліфікації) людей передпенсійного та пенсійного віку, створення спеціальних умов праці, які б стимулювали продовження трудового періоду, є пріоритетними питаннями майже в усіх країнах через глобальне постаріння населення. Загалом у країнах з високим рівнем доходу вік виходу на пенсію поступово підвищується. До 2035 р., згідно з прийнятими законами, в 15 з 23 країнах, членах Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), середній вік виходу на пенсію з одержанням соціального забезпечення буде відповідати 65 рокам і більше для чоловіків, а в 14 країнах вік виходу на пенсію жінок буде відповідати 65 рокам і більше [6].

У деяких розвинених країнах із ринковою економікою, таких як Австралія, Нова Зеландія й Сполучені Штати, скасовано обов'язковий вік виходу на пенсію, тим самим надавши можливість трудящим

продовжувати працювати доти, доки вони готові й здатні працювати. Канада розглядає питання про вжиття аналогічних заходів. Роботодавці починають визнавати цінність і важливість утримання працездатних трудящих літнього віку. У низці країн, зокрема у Данії й Фінляндії, впроваджені гнучкі механізми забезпечення зайнятості трудящих літнього віку та запропоновані програми професійної перепідготовки. Літні трудящі мають широкі можливості для участі в програмах освіти, підвищення й перекваліфікації, які дозволяють забезпечити відповідність їхніх професійних навичок новітнім технологічним досягненням. Наприклад, у Західній Німеччині діє Федеральне професійне товариство підвищення кваліфікації людей похилого віку (BAG_WiWA), яке тісно співпрацює з університетами для «сеньйорів». (В Європі «сеньйорами» називають людей старше 65 років) [3, с.15].

В Україні вік для літніх людей часто стає основним фактором, що обмежує професійну зайнятість та породжує дискримінацію на робочому місці. Із досягненням пенсійного віку багатьом доводиться змінювати місце роботи, займати менш престижні посади, працевлаштовуватися на низькооплачувані, нестабільні робочі місця. В той же час літні люди, чия кваліфікація вимагала багатьох років освіти та набуття досвіду, можуть зберігати професійний статус і високу заробітну плату, що часто визначається наявністю звань. Відзнаки заслуг – звання, нагороди – зберігають свою значимість, хоча самі досягнення літнього віку – знання, досвід – знецінюються. Але якщо раніше вік був гарантією справжності статусних відзнак, то сьогодні вони масово фальсифікуються.

Отже, організація освіти в літньому віці, що допомагає долати наслідки соціально-демографічної кризи, є сьогодні однією з вимог суспільства щодо покращення ситуації зайнятості населення, зменшення демографічного навантаження на пенсійну систему.

Концепції розвитку неперервної освіти розглядають такі науковці, як О. Владиславлев, В. Горохов, Л. Коханова, Р. Дейв, П. Ленгранд, В. Онушкін, Е. Фор та ін.; андрагогічні підходи до освіти дорослих – Т. Александер, С. Брукфілд, С. Вершловський, М. Громкова, С. Змейов, І. Колесникова, Ш. Меррієм, М. Ноулз, В. Олійник, В. Подобед, Н. Протасова, Л. Турос та ін.; технологічні аспекти організації освіти дорослих, зокрема діяльності університетів третього віку – О. Анищенко, С. Архипова, Л. Сигаєва, С. Федоренко, І. Сагун, Н. Ліфарєва та ін.

Вимагають подальшого вивчення теоретико-методологічні засади освіти літніх людей, висвітлення яких є метою даної статті.

Основна частина

Активна діяльнісна позиція літньої людини сприяє її кращій адаптації. Найбільш актуальним на пізніх етапах онтогенезу, на думку Н. Александрової, є «здатність суб'єкта життєдіяльності ставити та вирішувати завдання активної адаптації до умов власного життя та здатність самовдосконалення в процесі цієї адаптації [1, с. 12]».

Літній вік не має обмежень для навчання та розвитку особистості. Процеси старіння майже не торкаються когнітивної сфери особистості. В когнітивній психології розрізняють «рідкий» (fluid) та «кристалізований» (crystallized) інтелект. «Рідкий» (аморфний) інтелект характеризується вродженими здатностями, показником яких є коефіцієнт IQ (intelligence quotient). «Рідкий» інтелект відповідає за сприймання і обробку інформації, що виражається у її продуктивному синтезі та швидкості розв'язання завдань. У похилому віці людина здатна сприймати й утримувати меншу кількість сенсорних сигналів. Збільшення часу на сприймання і обробку інформації в похилому віці викликане сповільненням протікання усіх процесів як розумової, так і фізичної діяльності. Отже, показники за «рідким» інтелектом у літньому віці можуть знижуватися, що пов'язано зі змінами протікання таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, пам'ять. Наприклад, погіршується короткочасна пам'ять, але третинна пам'ять, що відповідає за спогади, в старості практично не змінюється; змістовну інформацію, корисну і важливу, на їхній погляд, літні люди запам'ятовують добре і надовго.

«Кристалізований» інтелект характеризується набутими знаннями, уміннями, навичками когнітивної діяльності і проявляється в здатності до логічних, виважених розмислів та дій. Він включає загальну освіченість, поінформованість, знання накопичені протягом тривалого часу, набутий досвід розв'язання завдань, словарний запас, розуміння подібності та відмінності явищ тощо. При постійній розумовій діяльності «кристалізований» інтелект може зберігати свій рівень або підвищуватися.

Погіршення когнітивної діяльності в похилому віці можуть бути викликані, по-перше, біологічними причинами: генетичні патології, неврологічні розлади, дегенерація мозкової тканини (хвороба Альцгеймера, інсульт, атеросклероз, деменція), поганою фізичною формою, неправильним харчуванням, зловживанням алкоголем, побічними діями від лікарських засобів. Негативно впливати на когнітивну сферу можуть не лише порушення у фізичному плані, а й у психологічному (зниження самооцінки, депресії, погані очікування, самостійна відмова від розумової діяльності) та соціальному (стреси, оточуюче середовище, місце проживання).

«Кристалізований» інтелект у поєднанні з життєвим досвідом формують життєву мудрість. Мудрість проявляється в здатності розпізнавання проблеми, з'ясування її причин та сутності, а також активації вольових процесів для її усвідомлення, прийняття рішень та керування власними зусиллями щодо її розв'язання. Формування зважених, мудрих рішень відбувається не лише на когнітивному рівні. Вони залежать від рівня особистісного розвитку загалом

(самооціночних якостей, вольової, емоційної, мотиваційної сфери, індивідуально-типологічних особливостей). Ж. Сміт і П. Балтіс дають визначення мудрості як «експертної системи знань», знань «фундаментальної практики життя [9, с. 494]». Л. Анциферова зауважує, що мудрість вміщує не лише «знання, а і суб'єктивне ставлення до нього, яке сповнене переживаннями, пристрастями, почуттями та емоціями [2, с. 417]». Авторка зазначає, що мудрість може сформуватися в різні періоди життя. Мабуть, розглядаючи мудрість як надбання літнього віку, слід розуміти її як підвищення моральності, глибини переживань, ускладнення психічної діяльності, духовних напрацювань.

Старіння організму загалом і когнітивні зміни зокрема не можна описати як лінійний процес росту, досягнення вершини та подальшого падіння. При погіршенні одних якостей, інші – можуть покращуватись. Досліджуючи біологію старіння, В. Фрольк не тільки констатував факт зниження можливостей організму в старості: «Старіння – процес руйнівний, який неминуче веде до припинення існування життя», але й свідчив про появу «нових компенсаторних можливостей організму [8, с. 24]». Процеси антистаріння, або вітаукт (від лат. «auctum» – збільшувати, «vita» – життя) вчений розглядав як механізми саморегуляції, що протистоять руйнівним тенденціям і спрямовані на стабілізацію життєдіяльності організму й збільшення тривалості його життя [8, с. 28].

Людина є відкритою системою, в єдності фізичної, соціальної, психологічної складових, яка прагне до збереження гомеостазу (внутрішньої рівноваги). Згідно із системно-екологічною теорією, ознакою будь-якої системи є «несумативність», тобто система завжди є чимось більшим, ніж сума її елементів. Зміни в будь-якій складовій системи призводить до зміни самої системи загалом.

Система зазнає впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Відбувається взаємний обмін у системі «особистість-середовище» (на людину впливає комплекс взаємозв'язків з іншими людьми, громадами, суспільними інститутами). Джерелами стресу для літньої людини можуть виступати невідповідність фізичного і соціального середовища її правам, потребам і життєвим цілям (відсутність житла, зміна місця проживання, соціальна ізоляція тощо). Сьогодні закріплюється уявлення в суспільстві про похилий вік, як «час пізнання життя, пізнання радості, пізнання взагалі [3, с. 14]».

Я.А. Коменський (1592-1670), мислитель-гуманіст, видатний громадський діяч, філософ, засновник педагогіки нового часу, вперше запропонував цілісну систему виховання та навчання протягом усього життя. Він зазначав: «Ми бажаємо мати школу мудрості, й притому загальної мудрості, пансофічну школу, тобто майстерню, де до освіти допускаються всі, де навчаються всім предметам, потрібним для теперішнього і майбутнього життя, і притому в досконалій повноті (omnino) [5, с. 45]». Під пансофією розуміється загальна премудрість, заснована на самій людській природі, правильне пізнання і застосування притаманних всім людям універсальних ідей, вродженого бажання добра, поривів до досягнення бажаного, з тим, щоб усі люди змогли побачити все хороше і

погане в собі та загалом безпомилковими шляхами шукати і знайти добро, уникати і уникнути зла. «Простора дорога до осяяння світлом пансофії людських розумів, слів і дій, або мистецтво вселяти розсудливість у розуми, мови, серця і руки всіх людей – це пампедія [5,с.385]».

Пампедія – всезагальне, всебічне навчання і виховання у будь-якому віці. Культура людського роду залежить від рівня розвитку, повноти людяності, не окремих членів спільноти, а всіх, незалежно від віку, стану, статі та народності. Повноти культури людина досягає з правильною освітою, яка не лише дає знання за окремими напрямками, а сприяє удосконаленню людської природи, формує уміння віднаходити істинне та бачити хибне, любити добро і не дозволяти схилити себе до зла і таким чином ніколи не ухилятися від мети, свого щастя. Всебічна культура духу вимагає, щоб всі люди мали знання про майбутнє життя та прямими шляхами йшли до нього; були навчені мудро вирішувати справи земного життя; вчилися й на земних і на вічних дорогах йти шляхом одностайності, у злагоді з іншими та уміли приводити до згоди інших; були сповнені старанності в прагненні до узгодженості, впорядкованості та систематичності всього здійснюваного нами, навіть найменшого.

Слідом за М. Квінтіліаном, який говорив: «Учитись ніколи не пізно», Я.А. Коменський додавав, що кожен вік призначений для учення, «як для всього роду людського весь світ – це школа, від початку і до кінця століть, так для кожної людини його життя – школа, від колиски до труни [5,с.404]». Дуже легко досягти, щоб усяке життя стало школою, треба лише дати кожному віку робити те, до чого він здібний, і все життя людина матиме, чому вчитися, що робити, в чому досягати успіху і звідки збирати плоди життя.

Я.А. Коменський розглядав сім шкіл удосконалення людини (її тіла, духу, душі), що відповідають віковим періодам розвитку особистості. Перші три школи – народження та дитинства, порівнюються автором з чотирма місяцями початку року, що завершуються «цвітінням дерев»; четверта школа – отрочество (травень), починає «утворювати плоди»; п'ята – молодості, подібна до червня, коли плоди зріють, а ранні досягають; шоста – зрілості (з липня по листопад), коли збирають всілякі плоди і готуються до зими, що настає; сьома – старості, подібна до грудня, який замикає коловорот року і все завершує. Зима не дає ніяких плодів, вона лише використовує припаси, і той хто не зібрав урожай, буде терпіти нужду та голодувати. Перші школи – суспільні, оскільки знаходяться під наглядом влади, «останні дві школи – особисті, бо кожен подорослішав вже настільки, що може і повинен стати сам майстром своєї долі, будучи наданий Богові та самому собі [5,с.405]», – зазначав Я.А. Коменський. Школа зрілості, до якої належить успішна діяльність та життєва практика, має за мету збереження та застосування знань надбаних на попередніх етапах. У школі зрілості засвоюється спосіб життя – покликання, щоденна праця, а також прокладається шлях до старості, до смерті, а за нею до вічності.

Школа старості – вершина людської мудрості, щасливе досягнення границі земного життя й бла-

женний вступ у життя безсмертне. Обґрунтування того, чому остання школа та старі люди повинні підкорятися законам удосконалення, впливає з наступного. У християнському розумінні, людське життя не закінчується зі смертю, не обмежується кордонами світу. Людина під час земного життя лише готується до життя вічного, і старість є найбільш відповідальним етапом вдосконалення, просування уперед. Старість – венець усієї життєдіяльності людини і якщо на цьому етапі буде щось втрачено, можуть виявитися марними досягнення попередніх періодів.

Я.А. Коменський писав: «У школі старості треба учити і вчитися тому, як старі люди повинні мати можливість, уміти і хотіти: 1) правильно насолоджуватися плодами проведеного життя; 2) правильно проводити залишок життя; 3) правильно завершувати все своє земне життя і радісно переходити в життя вічне». Отже, ця школа матиме три класи: 1) клас тих, хто переступають поріг старості, вони розглядають свої завдання і справи здійснені та майбутні; 2) клас тих, що вступили в зрілу старість, вони поспішають виконати те, що ще залишилося; 3) клас дуже старих, які чекають уже лише смерті. «Звичайно, смерті чекати слід у всякому віці та думати про неї завжди корисно, але тут – понад усе і з необхідністю, тому що раніше люди можуть померти, а тепер вони не можуть не померти [5,с.452]».

Мистецтво подовження життя – в зрілій мудрості. «Час нашого життя подовжується для того, хто розумно ним розпорядиться [7,с.16]». Г. Гессе у розмислах «Про старість» говорить, що бути старим так само прекрасно як бути молодим, вчитися вмирати і вмирати – поважна функція, за умови, що вона виконується з благоговінням перед сенсом і святенністю усілякого життя. Сивочолим відомі такі джерела сили духу, терпіння, радості, які в житті молодих не грають жодної ролі. Найдорожчий дар старості – скарбниця картин, що зберігає людина в своїй пам'яті після довгого життя (постаті людей, яких уже немає на землі, будинки, сади, міста, гори, узмор'я тощо).

Позицію літньої людини можна визначити як споглядальну. Розглядання, спостереження, споглядання стають звичкою і вправою, що визначають поведінку людини. Більшість людей біжать через роки життя, гнані бажаннями, мріями, потягами, пристрастями, сповнені цікавістю і надіями, бурхливо переживаючи успіхи і розчарування. Лише старість надає можливість зрозуміти, як прекрасно відійти від тієї гонки і поспіху й віддатися спогляданню. «В саду старих людей квітне безліч квітів, про вирощування яких ми раніше і думати не думали. Тут квітне квітка терпіння, злак благородний, ми робимося спокійнішими, поблажливішими, і чим меншою стає наша потреба втручатися і діяти, тим більшою стає наша здатність приглядатися і прислухатися до життя природи й до життя наших братів менших, спостерігаючи за його ходом без критики і не перестаючи дивуватися його різноманітності, інколи з участю і тихим смутком, інколи із сміхом, світлою радістю, з гумором [4,с.247-248].

Старіння є завершальним періодом онтогенезу – індивідуального розвитку організму з моменту народження до природної смерті (онтогенез від грец.

οντογένεση: ον – буття й γένεση – походження, народження). Як і в інші періоди розвитку, в старості, продовжується становлення людини, формуються способи активної взаємодії зі світом, виробляються пристосувальні механізми до зміни ситуації зовнішньої та особистих внутрішніх змін (соціальних, фізичних, психологічних).

Висновки

Засобом оптимізації життєдіяльності людини на пізніх етапах онтогенезу є створення сприятливих умов для підтримки активного тону, інтересу до світу, почуття своєї потрібності, відповідальності тощо. Участь в освітніх програмах літніх людей сприяє їхній відмові від пасивної споживацької поведінки й стимулює активність, діяльність, творчість. Освіта в літньому віці сприяє задоволенню основних емоційних, пізнавальних, соціальних потреб, дозволяє відчувати свою корисність суспільству, причетність до групи, повагу з боку оточуючих та самоповагу за взяття на себе відповідальності.

Високий розумовий потенціал людей похилого віку, їхня хороша освіченість, готовність до навчання, прагнення до засвоєння нової інформації, оволодіння новими видами діяльності є підставами для організації навчання в літньому віці. Об'єднання людей похилого віку, близьких за своїми культурними цінностями в навчальні групи, покращує їхню соціалізацію та адаптацію до нових умов. Освітній процес не зводиться до передачі знань від викладача до учня, а стимулює набуття нових змістів, через осмислення власного досвіду, підвищуючи відповідальність кожного за результати власних дій.

Слід підкреслити, що освітні програми сприяють формуванню активної громадянської позиції та від-

повідальності, заохочують до активного, здорового способу життя, підтримують хороший настрій та викликають позитивні емоції у літніх людей. Завдяки активній участі людей похилого віку в освітніх заходах змінюється їхній світогляд, ступінь участі у суспільному житті.

Список літератури

1. Александрова Н. Особенности субъектности человека на поздних этапах онтогенеза / Наталия Александрова // Развитие личности. – 2000. – № 3-4. – С. 101-125.
2. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л.И. Анцыферова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Институт психологии РАН, 2006. – 512 с.
3. Бим-Бад Б.М. Геронтогика / Б.М. Бим-Бад // Социальная работа. – 2008. – №5. – С. 12-15.
4. Гессе Г. О старости / Герман Гессе ; пер. с нем. С. Апт // Стелной волк [авт. сб.]. – М. : АСТ, 2006. – С. 246-248.
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. Т. 2. / Я.А. Коменский ; [под ред. А.И. Пискунова (отв.ред.) и др. ; сост. Э.Д. Днепров и др.]. – М. : Педагогика, 1982. – 576 с.
6. Основные изменения в области старения, происшедшие в период после проведения второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения : доклад Генерального секретаря [Электронный ресурс] / Сорок пятая сессии Комиссии социального развития Экономического и Социального Совета ООН (22 марта и 7-16 февраля 2007 г.), 2007. – E/CN.5/2007/7, – 24 с. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/docs.htm>
7. Сенека Л. О скоротечности жизни / Луций Анней Сенека // Историко-философский ежегодник '96. – М. : Наука, 1997. – С. 16-40.
8. Фролькис В.В. Природа старения. Биологические механизмы развития старения / В.В. Фролькис. – М. : Наука, 1969. – 184 с.
9. Smith J., Wisdom – related knowledge: Age. Cohort Differences in Response to Life – planning Problems / Smith J., Baltes P.B. // Developmental Psychology, 1990. – V. 26. – N 3. – P. 494-505

О.В. Тополь

ОБРАЗОВАНИЕ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА: ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ЗАПРОС

В статье отмечена роль образования в пожилом возрасте в индивидуальном и общественном развитии. Проанализированы теоретико-методологические основы образования пожилых людей; идея образования на протяжении жизни подана в историко-педагогическом дискурсе.

Ключевые слова: Интернет-коммуникация, политический ислам, социальные сети.

O. Topol

EDUCATION OF ELDERLY PEOPLE: INDIVIDUAL AND PUBLIC REQUEST

The role elderly people education in individual and social development is noted. Theoretical and methodological foundations of elderly people education are analyzed; the idea of lifelong learning in the historical and.

Key words: Internet communication, political Islam, social networks.

УДК 233-426:17.022.1

У.П. Кошетар

АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНО-АКСІОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ІСЛАМІСТСЬКОЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглянуто аспекти релігійно-аксіологічного впливу Інтернет-комунікації та виявлено його вплив на соціум.

Ключові слова: Інтернет-комунікація, політичний іслам, соціальні мережі.

Вступ

Проблема політизації релігій, а в першу чергу ісламу, що в подальшому є підґрунтям терористичної діяльності, екстремізму, набуває актуальності та стає важливою частиною сучасного життя. Ідея зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона дозволяє розг-

лядати ісламизм (політичний іслам) як складову цивілізаційного вибуху та загрозу ліберальним демократичним цінностям. Звернення до теми дослідження обумовлено недостатнім ступенем опису та пояснення впливу феномену частини політизовано-го ісламського сектору Інтернет на розвиток систе-